

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΗΛΕΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΠΤΟΝΤΑΣ ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ

Ερωφίλη-Τρις Κόλια

Δρ Αρχαιολόγος

Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Ηλείας

Ρούλα Λεβεντούρη

Αρχαιολόγος

Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας

01
Αεροφωτογραφία
του Γυμνασίου
μετά τις έρευνες
των ετών 2013–2015.

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΠΕΔΗ περιοχή βορειοδυτικά της Ιεράς Άλτωσης και ανατολικά της κοίτης του ποταμού Κλαδέου οικοδομείται το Γυμνάσιο, επίμικτες μνημειώδεις κτηριακό συγκρότημα. Το Γυμνάσιο βρίσκεται βορειώς της προγενέστερης Παλαιστρας, με την οποία αποτελούν τις κύριες εγκαταστάσεις για την προετοιμασία των αθλητών στην Ολυμπία. Ήταν χώρος προπόνησης, σωματικής προετοιμασίας και ψυχικής καλλιέργειας των αθλητών και υποψήφιων Ολυμπιονικών, αποτελεί δε ένα από τα εντυπωσιακότερα μνημεία, άμεσα συνδεδεμένο με το αθλητικό ιδεώδες του Ιερού. Στο Γυμνάσιο προπονούσαν οι αθλητές των αγωνισμάτων δρόμου και του πεντάθλου (εκτός του άλματος εις μήκος που λάμβανε χώρα στην Παλαιστρα), πριν από τους Ολυμπιακούς Αγώνες που τελούσαν στο Στάδιο ή κατά τη διάρκεια των Αγώνων. Το μήκος του έφθανε τα 220 μ. και το πλάτος του τα 120 μ. και καλύπτει μια επιφάνεια που υπερβαίνει τα 26 στρέμματα.

Αναπτύσσεται στον άξονα Βορρά-Νότου και αποτελείται από τέσσερις ελεύθερες στοές που περιβάλλουν τον κεντρικό αύλειο χώρο και ένα μνημειώδες πρότυλο με κίονες και ημικίονες κορινθιακού ρυθμού στη νοτιοανατολική του γωνία. Το συγκρότημα του Γυμνασίου δεν οικοδομήθηκε με ομοιόμορφο σχέδιο, ενώ το παλαιότερο τμήμα του πρέπει να είναι η νότια στοά, κατά το μήκος της βόρειας πλευράς της Παλαιστρας. Η δυτική στοά πιθανώς είχε δύο ορόφους, όπου υπήρχαν κοιτώνες για τη διαμονή των αθλητών. Τα επιμέρους τμήματα του

κτηρίου οικοδομούνται σταδιακά και η ακριβής χρονολόγησή τους παραμένει ασαφής.

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ

Το συγκρότημα του Γυμνασίου ερευνήθηκε αρχικά από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο μεταξύ των ετών 1878 και 1880, όταν ήρθαν στο φως το πρότυλο, η νότια στοά και το νότιο τμήμα της ανατολικής στοάς, αλλά και το βόρειο πέρας της. Το 1936 αποκαλύφθηκε περαιτέρω τμήμα της ανατολικής στοάς προς Βορρά και τμήμα της βόρειας. Το 1999 με δοκιμαστική τομή στη δυτική όχθη του Κλαδέου εντοπίστηκαν θεμέλια και σπόνδυλοι κίωνων, τα οποία έχουν παράλληλο προσανατολισμό προς την ανατολική στοά, και θα πρέπει να ανήκουν στη δυτική στοά του Γυμνασίου ή σε άλλο κτηριακό συγκρότημα για τη διαμονή των αθλητών.

Η ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ (2013-2015)

Η Αρχαιολογική Υπηρεσία πραγματοποίησε για πρώτη φορά ανασκαφές στον αρχαιολογικό χώρο Ολυμπίας τα έτη 2013-2015, όταν ανέλαβε την υλοποίηση του έργου «Αποκάλυψη και Ανάδειξη Γυμνασίου - Χωροθέτηση νέας εισόδου του Αρχαιολογικού Χώρου Ολυμπίας». Στο πλαίσιο του έργου η

02

Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλείας διεξήγαγε ανασκαφική έρευνα στην ανατολική στοά και στην αυλή του μνημείου, βορείως του ανεσκαμμένου από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο τμήματος, σε έκταση περίπου 1.000 τ.μ. Αποκαλύφθηκε τμήμα της ανατολικής στοάς και της αυλής μήκους 41 μ., ενώ ανασκάφηκε και ζώνη 328 τ.μ. ανατολικά του μνημείου, όπου ήρθε στο φως τμήμα κτηρίου της Ύστερης Ρωμαϊκής / Παλαιохριστιανικής εποχής (εικ. 1).

Η ανατολική στοά έχει διαστάσεις 212,05x11,65 μ. και είναι δίκλιτη με τη δυτική πλευρά της ανοικτή προς τον αύλειο χώρο. Ο ανατολικός τοίχος της ενισχυόταν εξωτερικά με αντηρίδες ανά 9,25 μ., το κάτω τμήμα του αποτελούνταν από τρεις δόμους κατασκευασμένους με λιθοπλίνθους από πωρόλιθο ενώ η ανωδομή του ήταν πλινθόκτιστη. Η εξωτερική κιονοστοιχία αριθμούσε 60 κίονες και η εσωτερική 66, που εδράζονταν σε μεμονωμένες βάσεις. Οι δύο δωρικές κιονοστοιχίες ήταν ιδιαίτερες αραιόστυλες (3,14 μ.), γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη ξύλινου θριγκού. Η στοά φιλοξενούσε τον ξυστό, τον στεγασμένο στίβο, όπου προπονούσαν οι δρομείς, όταν οι καιρικές συνθήκες ήταν άσχημες. Ο υπαίθριος διάδρομος παράλληλα του ξυστού ήταν η παραδρομής. Κατά μήκος του στυλοβάτη της εξωτερικής κιονοστοιχίας είχε κατασκευαστεί πώρινο αυλάκι απορροής των υδάτων. Πιθανώς τον 20-30 αιώνα μ.Χ. αντικαταστάθηκε η πλίνθινη ανωδομή του εξωτερικού τοίχου από ανάμεικτη τοιχοποιία πλίνθων, λίθων και θραυσμένων μελών σε δεύτερη χρήση. Από τη στοά σώζονται

η θεμελίωση, το κατώτερο τμήμα των τοίχων και μικρά τμήματα της ύστερης ανωδομής, ο πώρινος αγωγός, καθώς και ραβδωτοί και αρράβδωτοι σπόνδυλοι κίωνων και κιονόκρανα.

Ο ανατολικός τοίχος της στοάς ήταν επιχρισμένος, όπως δείχνει η διατήρηση επιχρίσματος σε μεγάλη έκταση στην εσωτερική πλευρά του τοίχου, αλλά και η εύρεση μεγάλης ποσότητας κονιάματος πεσμένου σε μικρή απόσταση δυτικά του. Ο εντοπισμός μάλιστα σε μικρή απόσταση από τον τοίχο και κάτω από στρώμα καταστροφής μεγάλου τμήματος κονιάματος (0,95x0,50 μ.), στο οποίο διακρίνονται κυματοειδείς ταινίες κόκκινου και μαύρου χρώματος, μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι περίπου στο ύψος του δεύτερου δόμου υπήρχε γραπτός διάκοσμος.

Στο ύψος του θεμελίου της στοάς αποκαλύφθηκε στρώμα καταστροφής που κάλυπτε όλη σχεδόν την έκταση του ανεσκαμμένου χώρου, το οποίο αποτελούνταν από μεγάλα κεραμίδια στέγης. Στο εσωτερικό της στοάς, πέραν των βάσεων των κίωνων των δύο κιονοστοιχιών, αποκαλύφθηκαν έξι δωρικά κιονόκρανα και οκτώ σπόνδυλοι κίωνων ή τμήματά τους, ραβδωτοί στην πλειονότητά τους πλην δύο πολυγωνικών, που ανήκουν στην εσωτερική κιονοστοιχία, όπως μαρτυρά η θέση εύρεσής τους. Δύο εκ των σπονδύλων, συνανήκοντες και σχεδόν ακέραιοι, επιτρέπουν την ανασύσταση του ύψους του κίονα σε 3,64 μ. (εικ. 2). Ο ανώτερος σπόνδυλος είναι ραβδωτός και ο κατώτερος πολυγωνικός. Γενικότερα μπορούμε να υποθέσουμε ότι όλοι οι κίονες, τόσο της εσωτερικής κιονοστοιχίας

02

Σπόνδυλοι κίωνων
κατά χώραν.

03

Μελαμβαφές πινάκιο
με εγχάρακτα ονόματα
στο εσωτερικό του,
προφανώς αθλητών.

03

όσο και της εξωτερικής, θα είχαν το κατώτερο μέρος αρράβδωτο (κυκλικής ή πολυγωνικής διατομής) και το επάνω ραβδωτό, ώστε να αποφεύγεται η φθορά τους κατά την προπόνηση των αθλητών. Τέλος, ήρθε στο φως ο πώρινος αύλακας απορροής των υδάτων σε όλο το μήκος του στυλοβάτη της εξωτερικής κιονοστοιχίας. Σε τρία σημεία του, που απέχουν μεταξύ τους 8,80 μ., αποκαλύφθηκαν ορθογώνιες λεκάνες, λαξευμένες στον λίθο και επενδεδυμένες με κονίαμα.

Κατά την ανασκαφή του μνημείου ήρθαν στο φως αξιόλογα κινητά ευρήματα: κεραμική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, χάλκινα νομίσματα και αντικείμενα, πόδι μαρμάρινου αγάλματος, σκωρίες και μάζες υάλου. Επίσης, σημαντικό εύρημα είναι ένα μελαμβαφές πινάκιο με εγχάρακτα ονόματα στο εσωτερικό του, προφανώς αθλητών (εικ. 3). Στο νοτιοδυτικό άκρο της αυλής εντοπίστηκε αρχαίο πηγάδι, το οποίο κατά την Ελληνιστική εποχή καλύφθηκε με επίχωση, που περιείχε και αναθήματα της Ύστερης Γεωμετρικής και της Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου, αλλά και μεταγενέστερων χρόνων.

Επιπροσθέτως, ανασκάφηκε επιμήκης ζώνη αμέσως ανατολικά της στοάς του Γυμνασίου, όπου αποκαλύφθηκε τμήμα μεγάλου κτηρίου της Ύστερης Ρωμαϊκής/Παλαιοχριστιανικής εποχής (εικ. 4). Στον χώρο αυτό εντοπίστηκε τμήμα κτηριακού συγκροτήματος, το οποίο ορίζει εξωτερικά τοίχος, πα-

ράλληλος με τον ανατολικό εξωτερικό τοίχο του Γυμνασίου, με προσανατολισμό Β-Ν, που πιθανώς είχε δύο οικοδομικές φάσεις: μια παλαιότερη, η οποία διατηρείται μόνο στο νότιο τμήμα του και είναι κατασκευασμένη από κροκάλες, και μια νεότερη, κατασκευασμένη από εναλλασσόμενες ζώνες οπτοπλίνθων και λίθων με παχύ ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Ο χώρος μεταξύ του ανατολικού εξωτερικού τοίχου του Γυμνασίου και του παράλληλου με αυτόν μεταγενέστερου τοίχου πρέπει να αποτελούσε παιθίριο χώρο με εργαστηριακή χρήση, καθώς ανασκάφηκαν πέντε κλίβανοι και δύο φρέατα. Στα κινητά ευρήματα συγκαταλέγονται κεραμική, χάλκινα νομίσματα, χάλκινα και οστέινα μικροαντικείμενα, σκωρίες και μάζες υάλου.

Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 2021-2023

Το έργο «Αποκάλυψη και Ανάδειξη Γυμνασίου Αρχαίας Ολυμπίας - Β' Φάση» στο Ε.Π. Δυτική Ελλάδα 2014-2020, που άρχισε το 2021, πρόκειται να ολοκληρωθεί στα τέλη του 2023 και αποτελείται από δύο υποέργα. Το πρώτο υποέργο αποσκοπεί στη συνέχιση της ανάδειξης τμήματος της ανατολικής στοάς και της εσωτερικής αυλής του μνημείου σε μήκος 30 μ. βορείως του ήδη αναδειχθέντος τμήματός του (εικ. 6). Η ανασκαφή υπό τη διεύθυνση των υπογραφουσών έφερε

04

Άποψη των εργαστηριακών – οικιστικών εγκαταστάσεων.

05

Πεσμένοι κίονας κατά χώραν.

06

Αεροφωτογραφία της ανασκαφής των ετών 2021-2023.

05

06

07
Αγωγός στο εσωτερικό
της στοάς.

08
Αεροφωτογραφία στρώματος
καταστροφής.

09
Τοίχος μεταγενέστερου
κτηριακού συγκροτήματος.

10
Τμήμα λεοντοκεφαλής–
υδρορροής του ναού
του Διός.

11
Θησαυρός χάλκινων
νομισμάτων.

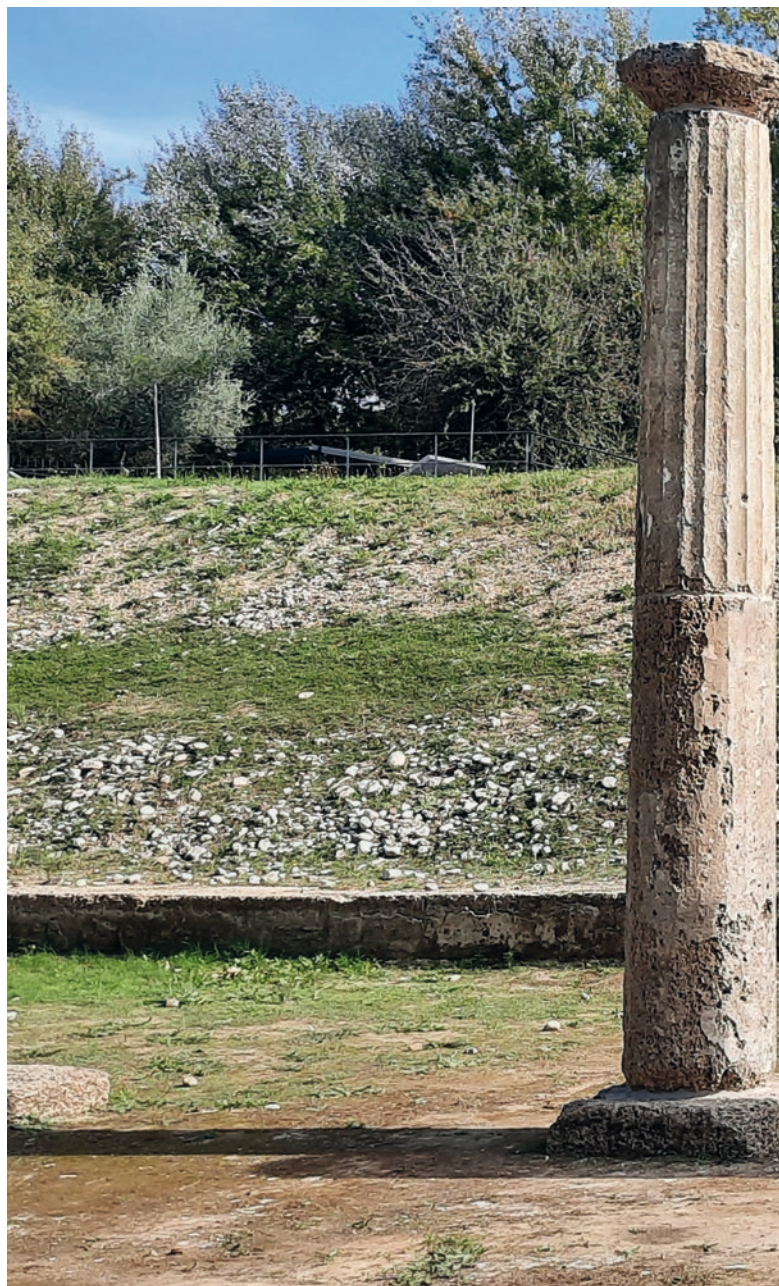

στο φως τη συνέχεια προς Βορρά του ανατολικού τοίχου της ανατολικής στοάς σε μέγιστο ύψος δύο δόμων. Δυτικότερα, στο εσωτερικό της στοάς, βρέθηκε κατά χώραν ακέραιοι κίονας, όπως και τμήμα δεύτερου, οι οποίοι προέρχονται από την εσωτερική κιονοστοιχία (εικ. 5). Κατά μήκος της νότιας πλευράς της ανασκαφής, αποκαλύφθηκε αγωγός με προσανατολισμό Α-Δ στο εσωτερικό της στοάς. Το ανώτερο τμήμα του είναι κατασκευασμένο από τετράγωνες πήλινες πλάκες διαστάσεων 0,30x0,30 μ., ενώ το κατώτερο τμήμα αποτελείται από κογχυλιάτη λίθο (πλάτος: 1 μ., εσωτερικό πλάτος: 0,40 μ. και βάθος: 0,50 μ.). Ενώνεται με τον μεγάλο λίθινο αγωγό κατά μήκος της δυτικής εξωτερικής πλευράς της στοάς, σχηματίζοντας κάθετη γωνία. Στη συμβολή τους αποκαλύφθηκε ορθογώνια βαθιά λεκάνη, όμοια με αυτές που ήρθαν στο φως και σε άλλα σημεία κατά μήκος του αγωγού τα έτη 2013–2015 (εικ. 7). Πυκνό στρώμα καταστροφής από θραυσμένες κεραμίδες εντοπίστηκε και ανασκάφηκε στον εσωτερικό χώρο της στοάς (εικ. 8).

Στο βόρειο τμήμα τού υπό ανάδειξη χώρου και σε υψηλότερη στάθμη κατά περίπου 1,50 μ. από τα κτηριακά κατάλοιπα του Γυμνασίου, ήρθε στο φως τοίχος με προσανατολισμό Α-Δ, ο οποίος συνεχίζει εκατέρωθεν της στοάς του Γυμνασίου και εκτός του αποκαλυφθέντος χώρου, τόσο προς τα δυτικά, όσο και προς τα ανατολικά (εικ. 9). Το πλάτος του ανέρχεται σε 0,55 μ., και το ύψος του σε 0,70 μ. και είναι κατασκευασμένος κυρίως από υλικό σε δεύτερη χρήση. Έχουν χρησιμοποιηθεί λίθοι διαφόρων μεγεθών (κυρίως θραύσματα από κογχυλιάτη λίθο και μάρμαρο), κροκάλες, τμήματα κεραμίδων και σπτόπλινθοι, σε δύο στοίχους. Στο ανατολικό τμήμα του αρχικά υπήρχε άνοιγμα, το οποίο ορίζεται από δύο κατακόρυφα τοποθετημένους δόμους κογχυλιάτη, που φαίνεται ότι φράχθηκε με μικρότερους λίθους και κεραμίδες σε μεταγενέστερη περίοδο. Βορείως εντοπίστηκε τμήμα δαπέδου και γενικότερα η επιφάνεια χρήσης του χώρου. Θεωρείται ότι αποτελεί τον νότιο εξωτερικό τοίχο μεγάλου κτηριακού συγκροτήματος, που εκτείνεται προς Βορρά, Ανατολή και Δύση, εκτός του ανεσκαμμένου χώρου. Το κτήριο χρονολογείται στην Ύστερη Ρωμαϊκή/Παλαιοχριστιανική εποχή και είχε τουλάχιστον δύο φάσεις.

Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ξεχωρίζει τμήμα λεοντοκεφαλής-υδρορροής του ναού του Διός σε δεύτερη χρήση, στην οποία είναι απολαξευμένο το μπροστινό μέρος της κεφαλής του ζώου εκτός από τη χαρακτηριστική χαιτή του (εικ. 10). Επίσης, βρέθηκε θραύσμα μαρμαρινής επιγραφής, ασπμείνια περόνη, χάλκινο ειδώλιο ζώου, ασπμείνια και χάλκινα νομίσματα, στα οποία περιλαμβάνεται θησαυρός 45 χάλκινων νομισμάτων σε αρκετά καλή κατάσταση διατήρησης, που χρονολογούνται στον 4ο αιώνα μ.Χ. (εικ. 11).

Το δεύτερο υποέργο είχε ως αντικείμενο την αναστήλωση και διευθέτηση των διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών που αποκαλύφθηκαν κατά τις ανασκαφικές εργασίες της χρονικής περιόδου 2013–2015, καθώς και εργασίες συντήρησης των επιχρισμάτων και των λίθινων επιφανειών της ανατολικής στοάς. Η αναστήλωση των κίωνων ολοκληρώθηκε εντός του 2021 με την επαναφορά 15 διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών στις αρχικές θέσεις τους (εικ. 12). Αναλυτικά αναστήλωθηκαν τρεις κίονες της εσωτερικής κιονοστοιχίας, ο πρώτος

εξ αυτών σε όλο το ύψος του, ο δεύτερος έως και τον επάνω σπόνδυλο —εκτός από το κιονόκρανο και το ανώτερο τμήμα του επάνω σπονδύλου που δεν σώζονται— και στον τρίτο ο κάτω σπόνδυλος. Τέλος, υλοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης και συντήρησης, τόσο των αναστηλωμένων αρχιτεκτονικών μελών, όσο και των υπόλοιπων κατακείμενων, αλλά και του κονιάματος που σώζεται στην εσωτερική πλευρά του ανατολικού τοίχου της στοάς.

Καταλήγοντας, και ενώ η ανασκαφική έρευνα είναι σε εξέλιξη, όπως και η συντήρηση και η μελέτη των ευρημάτων, διαπιστώνουμε ότι οι έρευνες των τελευταίων χρόνων συνέβαλαν σημαντικά στη σταδιακή αποκάλυψη αυτού του εμβληματικού μνημείου του Ιερού της Ολυμπίας και εμπλούτισαν τις γνώσεις μας για την αρχιτεκτονική του μορφή, τις οικοδομικές φάσεις του, αλλά και την τελευταία περίοδο χρήσης του χώρου μετά την κατάργηση των Ολυμπιακών Αγώνων.

12 Οι αναστηλωμένοι κίονες της ανατολικής στοάς.

Βιβλιογραφία

Borrmann R., «Eingangsthor zum Gymnasion», στο E. Curtius / F. Adler (επιμ.), *Olympia. Die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung, Textband II: Die Baudenkmäler*, Berlin 1892, σ. 121–126.

Curtius E. / Adler F. (επιμ.), *Olympia. Die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung, Textband I: Topographie und Geschichte*, Berlin 1897.

Graef P., «Das Gymnasion», στο E. Curtius / F. Adler (επιμ.), *Olympia. Die Ergebnisse der von dem deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung,*

Textband II: Die Baudenkmäler, Berlin 1892, σ. 127–128.

Herrmann H.V., *Olympia. Heiligtum und Wettkampfstätte*, München 1972.

Mallwitz A., *Olympia und seine Bauten*, München 1972.

Κόλια Ε. / Λεβεντούρη Ζ. / Μουρτζίνη Α., «Αρχαίο Γυμνάσιο Ολυμπίας: Νέες Ανασκαφικές Έρευνες», στο Μ. Ξανθοπούλου / Α. Μπάνου / Ε. Ζυμή / Ε. Γιαννούλη / Α.Β. Καραπαναγιώτου / Α. Κουμούση (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό έργο στην Πελοπόννησο (ΑΕΠΕΛ2), Πρακτικά της Β΄*

Επιστημονικής Συνάντησης Καλαμάτα, 1–4 Νοεμβρίου 2017, Καλαμάτα 2020, σ. 499–510.

Schleif H., «Das Gymnasion von Olympia», στο W. Dörpfeld, *Alt-Olympia 1*, Berlin 1935, σ. 269–273.

Σκαρής Κ. / Τάκος Χρ., *Αρχιτεκτονική Μελέτη αποκατάστασης – αναστήλωσης αρχιτεκτονικών μελών (κίονων) της ανατολικής στοάς του αρχαίου Γυμνασίου εντός του αρχαιολογικού χώρου της Ολυμπίας*, Αθήνα 2020.

Wacker Chr., *Das Gymnasion in Olympia. Geschichte und Funktion*, Würzburg 1996.